

teyit etmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 620). 3. *Hidâyetü'l-mürîd li-Cevheretü't-tevhîd*. Lekânî'nin kelâm ilmini öğrenmeye başlayanlar için yazdığı belirttiği bu şerh, *Cevheretü't-tevhîd*'e yaptığı şerhlerin en küçüğüdür (Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 625). Orta boy 249 varaktan oluşan şerhte önemli Eş'arî kelâmcılarına ait eserlerden nakiller yapılır, belli başlı kelâmcıların farklı görüşlerine ve delillerine temas edilir.

İbrâhim el-Lekânî'den sonra *Cevheretü't-tevhîd* üzerine yapılan çalışmaların ilki oğlu Abdüsselâm'a aittir. Abdüsselâm önce babasının *Umdetü'l-mürîd*'e yaptığı bazı ta'likleri yeniden tertip ederek *İrşâdü'l-mürîd* adlı şerhi hazırlamış, sonra da bunu genişleterek *İthâfü'l-mürîd* adını verdiği yeni bir şerh meydana getirmiştir. Bu eser Kahire'de defalarca basılmış ve Ezher'in lise kısmında yıllarca ders kitabı olarak okutulmuştur. *İthâfü'l-mürîd*'e Şeyh Muhammed el-Emîr (*Hâşiyeye 'alâ İthâfî'l-mürîd*, Bulak 1282; Kahire 1300, 1309), İbrâhim el-Bâcûrî (*Tuĥfetü'l-mürîd 'alâ Şerĥi Cevheretü't-tevhîd*, Kahire 1279) ve Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd (*en-Nizâmü'l-ferîd bi-taĥkîki Cevheretü't-tevhîd*, Kahire 1375/1955) tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Bunların en meşhuru Muhammed el-Emîr'e ait olanıdır. *Cevheretü't-tevhîd* ve şerhleri üzerinde daha başka çalışmalar da yapılmıştır (bk. Brockelmann, II, 436-437).

BİBLİYOGRAFYA :

İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî, *Umdetü'l-mürîd li-Cevheretü't-tevhîd*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 623, 624; a.mlf., *Hidâyetü'l-mürîd*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., nr. 625, vr. 1^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 620; Abdüsselâm b. İbrâhim el-Lekânî, *İthâfü'l-mürîd*, Kahire 1375/1955, s. 7; Serkîs, *Mu'cem*, I, 474; II, 1592-1593; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 436-437; H. Laoust, *Les Schiismes dans l'Islam*, Paris 1965, s. 315; M. Watt, *İslâmî Tetkikler: İslâm Felsefesi ve Kelâmı* (trc. Süleyman Ateş), Ankara 1968, s. 138-139; Şerkâvî, "İbrâhim el-Lekânî", *A'lâmü'l-fikri'l-insânî*, I, Kahire 1984, s. 22-23; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 622.

EMRULLAH YÜKSEL

CEVHERİ, Abbas b. Saïd

(عباس بن سعيد الجوهري)

IX. yüzyıl İslâm matematikçisi ve astronomu.

Halife Me'mûn devrinde (813-833) yetiştiği ve o dönemde Bağdat ile Şam'da yapılan astronomik gözlemlere katıldığı bilinmektedir. İbnü'l-Kiftî'ye göre ast-

ronomi aletlerinin yapım işlerini idare eden Cevherî aynı zamanda Halife Me'mûn'un dostu idi. Bağdat yakınlarındaki Şemmâsiye'de yapılan astronomik araştırmalara onun da iştirak etmesini bizzat halife istemiş, o da bu çalışmalarını sırasında bazı yıldızlarla gezegenlerin yerlerini tesbit etmeyi başarmıştı. Cevherî ve arkadaşlarının bu çalışmalarını İslâm dünyasında ilk astronomi çalışmaları olarak değerlendiren İbnü'l-Kiftî ayrıca onun "teysîr ilmi"nde de (insan ömrünün ne kadar olduğunu tahmine çalışan astroloji teorisi) üstat olduğunu söylemektedir (bk. *İhbârü'l-'ulemâ'*, s. 219). Kaynaklarda vefat tarihiyle ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır.

Eserleri. 1. *Kitâbü Tefsîri Kitâbi Uĥlidis*. İbnü'n-Nedîm, Cevherî'nin Öklid'in (Eukleides) *Elemanlar* adlı kitabı üzerine kaleme aldığı, fakat günümüze kadar ulaşmayan bir eseri olduğunu bildirmektedir. 2. *Kitâbü'l-Eşkâl elletî zâdehâ fi'l-maĥâleti'l-ûlâ min Uĥlidis* (*Elemanlar*'ın 1. makalesine ilâveler). İbnü'n-Nedîm'in bildirdiğine göre bu eser de bir önceki gibi Öklid'in aynı adlı kitabıyla ilgilidir. 3. *Kitâbü'z-Zic* (astronomik cetveller kitabı). İbnü'l-Kiftî Bağdat'taki rasatlara dayanan bu cetvellerin astronomlar arasında meşhur olduğunu bildirmektedir. 4. *el-İşlâĥ li-Kitâbi'l-Uşûl*. Nasîrüddîn-i Tûsî Öklid'in paraleller teorisine ayırdığı *er-Risâletü's-şâfiye 'ani's-şekki fi'l-ĥuĥûti'l-mütevâziye* adlı eserinde Cevherî'ye izâfe ettiği böyle bir kitaptan bahsetmektedir (bk. *DSB*, VII, 79; krş. Sezgin, V, 243). Tûsî'ye göre bu kitap, *Elemanlar*'daki önermelerle teoremlere Cevherî'nin eklediği elli kadar önermeyi ihtiva etmektedir. Tûsî ayrıca bu önermelerden Öklid'in paraleller postülatını ispata yönelik altı tanesini de kitabına almıştır. Cevherî'nin çalışması, Öklid postülatının Arapça yazılmış eserler arasında bilinen en eski ispatıdır. Tûsî *el-İşlâĥ*'tan onun Öklid'e ek olarak verdiği şu önermesini de ıktibas etmiştir: "Herhangi bir noktadan farklı yönlerde geçirilen üç doğrunun meydana getirdiği üç açının toplamı dört dik açı toplamına eşittir". Cevherî'nin ayrıca Eudoxos-Arkhimedes aksiyomuna oldukça değişik bir yorum getirdiği de bilinmektedir. Millet Kütüphanesi'nde (Fezullah Efendi, nr. 1359) kayıtlı bir yazma eser (vr. 239^b-240^b), muhtemelen onun *Elemanlar* üzerine yazdığı kitapların birinden alınmış bir parçayı ihtiva etmektedir. 5. *Tercemetü Kitâbi's-Sümûm*. Hintli

filozof ve hekim Şânâk'ın (Cânakya, Kautilya) tıbbı dair eserinin Arapça tercümesidir (Sezgin, III, 197). 6. *ez-Ziyâdat fi'l-maĥâleti'l-ĥâmise min Kitâbi Uĥlidis*. Kaynaklarda Cevherî'ye isnat edilen bir başka eserdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 33; İbnü'l-Kiftî, *İhbârü'l-'ulemâ'* (Lippert), s. 64, 219; a.e., Kahire, ts. (Mektebetü'l-Mütenebbî), s. 47, 148; Suter, *Die Mathematiker*, s. 12; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 382; Sezgin, *GAS*, V, 243-244; VI, 138-139, ayrıca bk. III, 194, 197; V, 33, 98, 105, 223; Sarton, *Introduction*, I, 562; *DSB*, VII, 79-80.

FERRUH MÜFTÜOĞLU

CEVHERİ, İbrâhim b. Saïd

(إبراهيم بن سعيد الجوهري)

Ebû İshâk İbrâhîm b. Saïd el-Cevherî
(ö. 247/861)

Hadis hâfızı.

170'ten (786) sonra doğdu. Aslen Taberistanlı olduğundan Taberî nisbesiyle de anılır. Babası da hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Muhammed b. Fudayl, Ve-kî b. Cerrâh, Süfyân b. Uyeyne, Vâkidî gibi âlimlerden hadis öğrendi. Buhârî dışındaki *Kütüb-i Sitte* imamları da onun talebesi oldular. Öğrendiği hadisleri yazdı. Babasının sağladığı maddî imkânlar sayesinde birçok muhaddisin rivayetlerini elde edip yazdı. Kendisine Hz. Ebû Bekir'in rivayet ettiği bir hadis sorulunca câriyesinden Ebû Bekir'in müsnedinden 23. cüzü getirmesini istemiş, Ebû Bekir'in elli kadar bile rivayeti bulunmadığı, bu sebeple onun rivayetlerinin yirmi üç cüz olamayacağı söylenince de, "Eğer yanımda her hadisin 100 ayrı senedi yoksa ben kendimi o konuda yetim sayarım" demiştir.

Hayatının büyük bir kısmını Bağdat'ta geçirmiş olan Cevherî güvenilir bir râvi olarak bilinmektedir. Ahmed b. Hanbel onun pek çok hadis yazdığını söyleyerek talebelerine Cevherî'den hadis öğrenmelerini tavsiye etmiştir. Cevherî kıraat ilmini, Nâfi'in talebeleri olan İsmâil b. Ebû Üveys ile Ebû Bekir b. Ebû Üveys'ten semâ* yoluyla almıştır.

Cevherî hayatının son yıllarında Ceyhan nehri kıyısındaki Massîsa (Missîsa) hudut muhafaza birliğine katılarak Aynizerbâ Kalesi'ne yerleşti ve orada vefat etti. Ölüm tarihi olarak 244 (858), 249 (863), 253 (867) ve 256 (870) yılları da zikredilmektedir.